

Nyilasy Balázs

Kenyeres Zoltán nyolcvanöt éves

Az Arany János-i *Családi kör* és az *Egy zsellérszombatestéje* című Robert Burns-vers komparatisztikai megközelítése nem új keletű; irodalmáraink Tolnai Vilmostól Tarjányi Eszterig számos tanulmányt szenteltek a témának. Jómagam legtartalmasabb összehasonlításként a Philológiai Közlöny hasábjain 1959-ben megjelent írást tartom számon. A dolgozat szerzője nemcsak az angol irodalomban és kultúrtörténetben mozgott otthonosan, de szoros szövegelemzésre, a költemények érdemi összehasonlítására is vállalkozott. „Burns, mint egy múzeumi tárlatvezető, mindenüvé kíséri a látogatót, mindent ő magyaráz el", „Arany János, az epikus, mindent elbeszélésben, dinamikusan ábrázol, még az elvont gondolatokat is". A skót költő számára „erkölcsi igazságok leszögezése, moralizálás a fontos. Arany János – a realizmus – mindenekelőtt a helyzet, a hangulat, a színek pontos valószerű lefestésére, visszaadására törekszik. A XIX. századbeli olvasó már nem szereti, ha a költeményt minduntalan moralizálások szakítják meg, ha szinte a szájába rágják, hogy most erről, vagy arról mit kell gondolnia. Ő már azt kívánja, hogy a vélemény a műben leírottak alapján ő benne magában alakulhasson ki" – állította szembe a Burns-mű tizennyolcadik századi „szentimentalizmusát", didaxisát, kibeszélő narrációját a *Családi kör* realisztikus tárgyiasságával, láttató, atmoszférateremtő elbeszélői módszerével. Az értekezőt Kenyeres Zoltánnak hívták, magyar-angol szakos diák volt, és anglistának készült. Végül azonban a magyar irodalomértés hőse lett. „Derék hőse", ahogyan Arany János mondaná. Minden „felsőfokkergetés" nélkül elismerhetjük, hogy a műveltségi háttér biztonságát, a problémaérzékenységet, az elméleti igényességet és a gondolkozás szuverenitását tekintve példa lehet mindannyiunk számára.

A *felsőfokkergetés* egyébként magának Kenyeresnek a kifejezése; az ilyesféle szellemes szóösszetételekkel irodalmi életünk anomáliáira szokott utalni. Anomáliák márpedig, hiába is tagadnánk, bőséggel vannak. Véleményvezéreink a kommunista irodalomszemléletet bukása után év-

tizedek óta ajánlgatják az álmegoldásokat: elsietett, ideges kísérletekből, felületes divatokból, jelentéscserés megoldáslátszatokból, egyoldalú átfordításokból igyekeznek kátét teremteni. Kenyeres Zoltán soha nem tartozott közéjük. A hetvenes évek óta egyfolytában a meggondolt gondolatok oldalán áll, körültekintésre int, megalapozott premisszák, korrekt, megértőképes fogalmak mellett teszi le a voksát. A magyar irodalom próbálkozó, közösségi emberségét sohasem tartotta anakronisztikus váteszségnek, a teljességre irányuló emberi vágyat nem nevezte „logocentrizmusnak", hiteltelen „nagy elbeszélés"-nek, az egyenesvonalú cselekmény felbontásához nem társított mechanikusan presztízsértéket. A mi literatúránkat a (vélt vagy valóságos) nyugat-európai trendek fényében „szükségletorientált"-nak, megkésettnek nyilvánító kutatókkal szemben Kenyeres irodalmunk értékorientált beállítottságát, a nyugattal rokon vonásait hangsúlyozta. A hetvenes-nyolcvanas években már többen erősítgették, hogy az egyensúlyhiány mindennél termékenyebb ihletforrás, a *Gondolkodó irodalom* és a *Lélek fényűzése* írója azonban az értékbizonytalanságot nem kulturális fenoménként, hanem „szomorú és szánalmas állapot"-ként tartotta számon. 1979-es briliáns írásában (a dolgozatról később még ejtek pár szót) az éra „paradigmatikus jelentőségű" formabontó alkotásáról igen kritikusan vélekedett. „A könyv hőse trabant-lován csak az esztétika stádiumában üget, kiváló tréfák között", „A játék itt túllendül önmagán, és tréfák konfettizuhatagában hiányzik az, amit »utalt iróniának « neveznek, hiányzik az az átfordulási pont, ahol a szellem már mégis és újra cselekvéshez, a teremtő, változtató cselekvéshez fellebbez", „A remekműhöz nem ihlet és tehetség, hanem a szigorúság hiányzott az íróból. A humor éles, metsző, kíméletlen szigorúsága" – állapította meg a kultikus fogadtatásban részesített modern „termelési regény"-ről.

A nyolcvanas évek csak az első állomást jelentették a „szociologizáló-etizáló irodalomtól a »nyelvi fordulat« tapasztalataira épülő irodalomig" vezető úton. A divatkövető, hektikus magyar irodalomértés a kilencvenes években már mind teljesebben vette át, s egyre rigorózusabb egyoldalúsággal alkalmazta a posztmodernista-posztstrukturalista teoretizmus premisszáit, problémalátását, fogalmait. Kenyeres Zoltán azonban ez idő tájt is a saját útját járta. *Irodalom, történet, írás* című, 1995-ben megjelent könyvében mind a posztmodern által felkínált elméleti lehetőségekkel, mind a hazai megvalósulás-változatokkal szemben nagyfokú bizalmatlanságot árult el. Korábbi irodalomtörténet-írásunk többnyire prekoncepciókkal torlaszolta el az utat a jelentől, a kilencvenes évek mintaadó, újszerű irodalomtörténeti sommázata viszont a tradíciótárat minden korábbinál szűkebbre vonta, a folyamatszerűség

helyébe a teljes diszkontinuitást állította, s a jelenségeket a posztmodernista jelenérdekűség szűrőjén szűrte át – vélekedett Kenyeres. A könyv szerzőjének felkészültségét és újító szándékát méltányolta, de „filozófiai" módszertanát elhibázottnak ítélte. Az irodalmi értékelemzést „steril kvázihermeneutikai" mechanizmussal helyettesítő, a nemzeti üdvösség és az üdvözítő szocializmus helyére a „linguistic turn" és a „dialogicitás" elveit állító gondolkozást „Meg lehet magyarázni és meg lehet érteni. De sem irodalomelméletileg sem irodalomtörténetileg nem lehet helyeselni" – állította. E metódus orvosolhatatlan baja, hogy „az ideológiai kritika rehabilitálásához vezet", hiszen függetleníti magát attól, ami irodalmilag képződik; „gondolati mechanizmusokról szól, amelyekből kilugozódik minden tartalom", s „az irodalmi értéket valaminek a műben való tudatos (manifeszt) bennelétéhez köti".

Kenyeres Zoltán diagnózisai pontosak voltak, de a folyamatokra nem gyakoroltak lényegi hatást. Akadémiai tudományunk és elit kritikánk a posztmodern és a posztstrukturalizmus útmutatásait követve járta a maga útját, s az ezredforduló körüli évekre a megértő tudományosság igényét végleg feladva mitikus kvázielméletiségbe, teoretizmusba zárkózott. E helyzetre Kenyeres a tudományosság műfaját újragondolva reagált. Teóriából, esztétikából, poétikából kifogástalanul felkészült tudósként úgy érezte, az irodalomkutatást meg kell szabadítanunk „a filozófiai tudományok minőség-ellenőrzése" alól. Az utolsó, harmadik csengetés után vagyunk, a „visszahumanizálás" nélkülözhetetlen, s „az irodalomról való vélekedést […] el kell menteni a szépirodalom felségterületére".

E program gyakorlati megvilágításához egyébként Kenyeres már 1979-ben rendkívül érdekes példát szolgáltatott. *Jelentés egy püspöklila könyvről, avagy kritika püspöklilában. Olvasónapló* című írásában újító módon foglalkozott Esterházy Péter *Termelési regény*ével. Az irodalmi értékelést a vélekedéshullámzások, megértéspróbák, morfondírozások folyamatába ágyazta, s a huzamos olvasási procedúrához a mindennapi történések epikus krónikáját társította. Az olvasás sokáig tartott, és Rec. (recenzens, azaz a szerző) mindeközben fogorvosnál járt, konferenciákon vett részt, tekintélyes kollégákkal disputált, külföldi szakirodalmat szerzett be, családjával nagy nyári utazást tett. A hegyeken átkelve keletnek és délnek fordultak, a tengerhez érve a feleség és a gyerekek vízibicikliztek, csónakáztak, a szerző pedig lábát a homokba fúrva az Esterházy-regénnyel birkózott. A hosszadalmas olvasást, a töprengő meditációt az is indokolta, hogy Rec. kérdéseivel és kétségeivel meglehetősen egyedül maradt. Nagy tekintélyű kollégái, pályatársai (N., M., B1, B2, B3, S.) a püspöklila könyvről rendre elragadtatással nyilatkoztak, és a kételyeket tápláló

értelmező az általa tisztelt tudósok vélekedését, ítéletét mindegyre megérteni igyekezett.

Az írásban a kedves humorú epikus, életrajzi szál mellől nem hiányoznak a leíró elemzések, a *Termelési regény…* szövetét a close reading alaposságával boncoló esztétikai, poétikai meditációk sem, s a vizsgálódásokhoz Rec. a *Poetics Today* 1979-es számában reveláló fontosságú szakirodalmat is talált. „Egy Ziva Ben-Porat nevű úr egy amerikai televíziós paródiasorozatot elemzett benne, szerkezettudományi szempontból. Hát ez kellett Rec.-nek éppen! Mi más a püspöklila könyv, ha nem paródiasorozat? Oh, ha ő ezt a folyóiratot birtokolhatná […] Elhatározta, inkább cselvetéshez folyamodik, kölcsönkéri a tudós lapot Ny.-től, az elmélet tudósától (aztán nem adja vissza neki). Így is tett."

A *Jelentés egy püspöklila könyvről…* „visszahumanizálási" ajánlatát a mára teljesen megszokottá vált bizonyosság-mutatványokkal, rendíthetetlen fogalmisággal, stabil egyértelműség-látszatokkal szembesülve különösen érdekesnek és értékesnek találhatjuk. A szerző az értekezések egyoldalú racionalizmusát mindennapi, epikus élettörténésekkel enyhítette, frissítette, a kinyilatkoztató magabiztosságot humorral, iróniával és öniróniával utasította el, s az értekezői állásfoglalást nem kész sommázatként, hanem alakuló-változó töprengésként prezentálta. A tudós kutató, az értelmezések gazdája itt nem magabiztos elméletész, tekintélyi érvek és elvek nagy hatalmú birtokosa, hanem töprengő, morfondírozó (a vélekedést befolyásoló csoportnyomással szemben kedves elszántsággal védekező) ember.

*

Kenyeres Zoltán nyolcvanöt éves, és írásom igazában köszöntőnek készült, bár rendeltetéséhez képest, meglehet, túlságosan bonyolultra sikeredett. És persze a pálya teljességét sem tudta felölelni. Az elvi, elméleti kérdésekkel birkózó tudós mellé nem állítottam oda az imponáló teljesítményű irodalomtörténészt, kritikust. A Nyugat szakértőjét, az Ady- és Weöres-monográfiák szerzőjét, a magyar irodalom egészében otthonosan mozgó tanulmányírót: Thuróczy János, Bornemisza Péter, Kazinczy Ferenc, Széchenyi István, Lukács György, Horváth János, Déry Tibor, Kodolányi Gyula, Komlós Aladár, Hamvas Béla, Illyés Gyula, Kolozsvári Grandpierre Emil, Takáts Gyula, Kálnoky László, Juhász Ferenc, Balázs József értő elemzőjét. De részleges bemutatásomnak egy haszna talán mégis volt. Remélhetőleg mindenkit meggyőzött arról, hogy Kenyeresre a magyar irodalomértést szívügyüknek érző literátoroknak és

olvasóknak óhatatlanul szükségük van. Hát így van ez, Zoltán… Isten éltessen, maradj közöttünk minél-minél tovább.

Megjelent: Magyar Napló, 2024. január